

પ્રકરણ ૧૬ કામનો મહિનો

બાલમંદિર,

ભાવનગર

૧૩ એપ્રિલ, ૧૯૩૬

વહાલાં બાળકો,

બપોરના ત્રણ વાગ્યા છે. આકાશમાં વાદળો નથી.
સૂર્ય તપી રહ્યો છે.

ચકલીઓ, કબૂતરો અને ફૂલચકલીઓએ
જોડીઓમાં તેમના માળા બનાવવાનું શરૂ કરી દીધું છે.
ઘણાં પક્ષીઓએ તેમના માળા બનાવી લીધા છે. થોડા
માળામાં તો ઈંડાં સેવવાનું કામ ચાલે છે. પક્ષીઓએ
તેમના બચ્ચાંઓને જુદાં જુદાં પ્રકારનાં જીવજંતુ અને બીજી
વસ્તુઓ ખવડાવવાનું ચાલુ કરી દીધું છે.

કબૂતર

અમારા આંગણાંમાં પણ એક કબૂતરનું બચ્ચું છે. માળામાં હજી એક ઈંડું છે, પરંતુ તે સેવવામાં આવ્યું નથી.

શિક્ષક માટે : ગિજુભાઈ બધેકાની ઘણી બાળવાર્તાઓ તમે વાંચી હશે. અહીં એમનો એક પત્ર છે. બાળકો માટે જ લખાયો છે. જે સંકલિત કરીને અહીં આપ્યો છે. પત્ર વાંચ્યા પછી બાળકો આજુબાજુ જોવા મળતાં પક્ષીઓનું અવલોકન કરવા પ્રોત્સાહિત થશે. તેમના વિશે વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

ગોપાલભાઈના ઘરના રસ્તે, રોડની બાજુ પર ઘણા પથ્થરો છે. આ પથ્થરો વચ્ચેની જગ્યામાં એક દેવચકલીએ ઈંડાં મૂક્યાં છે. બચુભાઈએ મને તે બતાવ્યાં. મેં દૂરબીન વડે તે જોયાં. મેં જોયું માળો ઘાસનો બનેલો છે. તેની ટોચ ઉપર નરમ ડાળીઓ, મૂળ, ઊન, વાળ અને પીંજેલું રૂ હતાં. આ રીતે દેવચકલીએ તેનો માળો બનાવ્યો છે. તેના બચ્ચાંઓ માટે કેવું નરમ અને હૂંફાળું ઘર ! દેવચકલી કાગડા જેવી નથી. કાગડાનો માળો બધા પ્રકારની વસ્તુઓથી બનેલો હોય છે - તાર અને લાકડાનો પણ.

કાગડો

દેવચકલી

મેં દેવ ચકલીના માળામાં બચ્ચું પણ જોયું. તે તેની ચાંચ પહોળી રાખીને બેઠું હતું. તેનું મોં અંદરથી લાલ હતું. એટલી વારમાં દેવ ચકલી ઊડતી-ઊડતી માળામાં આવી અને બચ્ચાંની ખુલ્લી ચાંચમાં કંઈક મૂક્યું, કદાચ થોડાં નાનાં જીવજંતુ હશે. ત્યાં સુધીમાં સાંજ પડવા આવી હતી. દેવ ચકલી તેના બચ્ચાંઓ સાથે જ ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

કોયલ

તમે જાણો છો કે કોયલ ખૂબ જ મધુર ગાય છે. તમે જાણો છો કે કોયલ પોતાનો માળો બનાવતી નથી. તે તેનાં ઈંડાં કાગડાના માળામાં મૂકે છે. કાગડા પોતાનાં ઈંડાં સાથે તેનાં ઈંડાંને પણ સેવે છે.

કંસારો (બાર્બેટ)

નજીકમાં એક નાનું વૃક્ષ છે. તેની ડાળી પર માળો લટકે છે. પક્ષીઓ અદ્ભુત રીતે જુદાં હોય છે. કાગડો એનો માળો વૃક્ષ પર ઊંચે બનાવે છે. કબૂતર તેનો માળો થોરના કાંટાઓમાં અથવા મહેંદીની વાડમાં બનાવે છે. ચકલીઓ આજુબાજુ બધે આપણા ઘરમાં અને બહાર પણ જોવા મળે છે. તે તેનો માળો ગમે ત્યાં બનાવી દે છે - કબાટની ટોચ પર, અરીસા પાછળ, છાજલી પર. કબૂતર પણ

દરજીડો

તેનો માળો આ રીતે બનાવે છે. તેઓ તેમનો માળો ઘણી વખત જૂના અને ઉજ્જડ મકાનોમાં બનાવે છે. કંસારા પક્ષીનો ટક, ટક, ટક અવાજ ઉનાળામાં સંભળાય છે. તે તેનો માળો વૃક્ષના થડમાં કાણું કરી બનાવે છે. દરજીડો તેની તીક્ષ્ણ ચાંચનો ઉપયોગ કરી બે પાંદડાંઓ સીવીને ઝાડીઓમાં માળો બનાવે છે. તે તેણે બનાવેલા પાંદડાંની ગડીમાં ઈંડાં મૂકે છે. આ તેનો માળો છે.

ફૂલસૂંઘણી

ફૂલસૂંઘણી તેનો માળો વૃક્ષની નાની ડાળીઓમાં અથવા ઝાડીઓમાં લટકતો બનાવે છે. તે જ સાંજે અમે ફૂલસૂંઘણીનો માળો જોયો. તેનો માળો શાનો બનેલો છે તમે અનુમાન કરી શકો ? તેના માળામાં વાળ, ઘાસ, પાતળી સળીઓ, સૂકાં પાંદડાંઓ, પીંજેલું રૂ, ઝાડની છાલના ટુકડા, કપડાંના ચીથરાં અને કરોળિયાનાં જાળાં હોય છે.

જ્યારે મેં દૂરબીન વડે જોયું, માળામાં બચ્ચાં જોઈ શકાતાં હતાં. તે માળાના નાના મુખ આગળ બેઠાં હતાં. તે તેની માતા ખાવાનું લઈને આવે તેની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. તે બીજું શું કરી શકે - ફક્ત ખાય અને સૂએ !

સુગરી

શું તમે સુગરી વિશે જાણો છો ? નર સુગરી ખૂબ સુંદર માળાઓ વણે છે. માદા સુગરી બધા માળાઓ જુએ છે અને બધાંથી સારો માળો પસંદ કરે છે અને તેમાં ઈંડાં મૂકવાનો નિર્ણય કરે છે.

કામનો મહિનો

બધાં પક્ષીઓ આ દિવસોમાં ખૂબ જ વ્યસ્ત છે. પહેલું સોપાન માળા બનાવવાનું અને ફક્ત ઈંડાં મૂકવાનું છે. આટલા બધા પ્રયત્નોથી બનાવેલા માળામાં બચ્ચાંઓને ઉછેરવા એ ખૂબ જ મુશ્કેલ કામ છે.

પક્ષીઓ માટે કેટલાક માણસો અને બીજાં પ્રાણીઓ દુશ્મનો જેવા પણ હોય છે. કાગડાઓ અને ખિસકોલીઓ, બિલાડીઓ અને ઉંદરો - આ બધાં ઈંડાં ચોરી કરવાની તકો શોધતાં હોય છે. ઘણીવાર તે માળા તોડી પણ નાંખે છે.

પોતાની જાતને મુશ્કેલીથી બચાવવા, ખાવાની શોધમાં, માળો બનાવવામાં, ઈંડાંઓ સેવવા અને બચ્ચાંઓને સાવચેતીથી ઉછેરવા - વગેરે દરેક પક્ષી માટે કસોટી જેવું છે.

છતાંયે પક્ષીઓ કેવા આનંદ સાથે ગાય છે અને તેમની પાંખો ફેલાવી ઊડે છે.

આ બધા માટે, સલામ

તમારા ગિજુભાઈના આશીર્વાદ.

- ગિજુભાઈએ આ પત્ર કેટલાં વર્ષો પહેલાં લખ્યો હતો ?

- અહીં ઘણાં પક્ષીઓની વાત આવે છે. તમે એમાંથી ક્યાં પક્ષીઓ જોયાં છે ?

- બીજાં કેટલાં પક્ષીઓ તમે જોયાં છે ? ક્યાં ક્યાં ?

- તમે પક્ષીઓનો માળો જોયો છો ? તમે તે ક્યાં જોયો છે ?

- તમારું મનપસંદ પક્ષી કયું છે ? તમે વર્ગમાં તમારા મિત્રોને કહી શકો એ કેવી રીતે ઊંડે છે અને કેવો અવાજ કરે છે ?
- આ પક્ષી કયું છે ?

માથે મુગટ છે અને પૂંછડીમાં સિક્કાઓ,
ટોચથી પૂંછડી સુધી ખૂબ જ ભૂરા પટ્ટાઓ.
ચાવી : તે આપણું રાષ્ટ્રીય પક્ષી છે.

- જો તમારા ઘરની આજુબાજુ અથવા ઘરમાં કોઈ માળો હોય તો તેને ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. યાદ રાખો માળાની ખૂબ જ નજીક જશો નહિ અને તેને અડશો નહિ. જો એમ કરશો તો પછી પક્ષી ફરીથી માળામાં આવશે નહિ.

થોડા દિવસો સુધી માળાનું અવલોકન કરો અને નીચેની વસ્તુઓ નોંધો.

- માળો ક્યાં બનાવાયો છે ?
_____
- માળો શાનો બનેલો છે ?
_____
- માળો તૈયાર છે કે હજી પક્ષી તેને બનાવી રહ્યું છે ?
_____
- શું તમે ઓળખી શકો કે માળો કયા પક્ષીએ બનાવ્યો છે ?
_____
- પક્ષી માળામાં કઈ કઈ વસ્તુઓ લાવે છે ?
_____
- માળામાં કોઈ પક્ષી બેઠેલું છે ?
_____
- શું તમે વિચારો છો કે માળામાં કોઈ ઈંડાં છે ?
_____

- તમે માળામાંથી ‘ચી... ચી...’ જેવો અવાજ સાંભળી શકો છો ?

- જો માળામાં બચ્ચાંઓ છે, તો બચ્ચાંનાં મા-બાપ તેમના ખાવા માટે શું લઈ આવે છે ?

- એક કલાકમાં આ પક્ષીઓ માળામાં કેટલી વાર આવે છે ?

- કેટલા દિવસો પછી બચ્ચાં માળો છોડી દે છે ?

- માળાનું ચિત્ર તમારી નોટબુકમાં દોરો.

- તમે જોયું કે પક્ષીઓ કેવી રીતે જુદી-જુદી વસ્તુઓથી પોતાનો માળો બનાવે છે. તેમાંની થોડી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી માળો બનાવો. કાગળનું નાનું પક્ષી બનાવી માળામાં મૂકો.

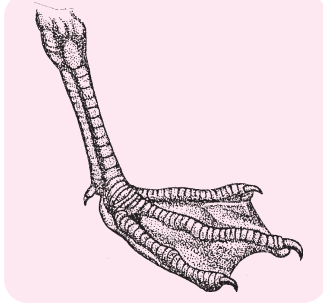
પક્ષીઓ માળાનો ઉપયોગ ફક્ત ઈંડાં મૂકવા માટે કરે છે. બચ્ચાં મોટાં થઈ જાય ત્યારે તે માળો છોડી દે છે. આપણે પણ ચાલતાં અને બોલતાં થઈએ ત્યારે આપણું ઘર છોડી દેવું પડે તો ! અનુમાન કરો.

માળો છોડ્યા બાદ, જુદાં જુદાં પ્રકારનાં પક્ષીઓ જુદી જુદી જગ્યાઓએ રહે છે - કેટલાંક વૃક્ષો પર, કેટલાંક પાણીમાં અથવા પાણીની નજીક અને કેટલાંક જમીન પર.

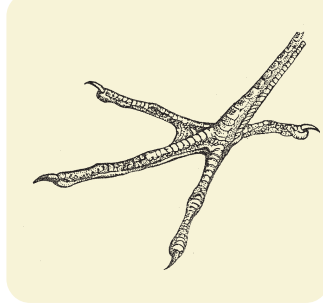
બીજાં પ્રાણીઓ પણ જુદી-જુદી જગ્યાએ રહે છે. જમીન પર, જમીનની અંદર, પાણીમાં, અને વૃક્ષો ઉપર.

પક્ષીના પંજા - જરૂરિયાત પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રકારના

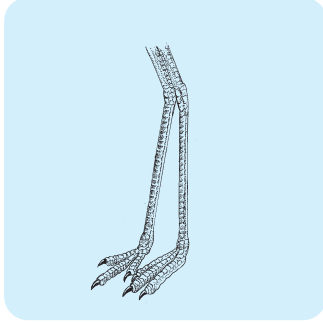
પાણીમાં તરવા

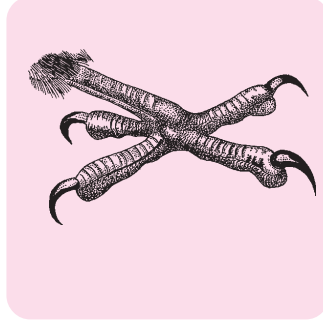
વૃક્ષની ડાળીઓ પકડવા

ખોરાક ઝડપવા
(શિકાર કરવા)

જમીન પર ચાલવા

વૃક્ષ પર ચઢવા

પક્ષીની ચાંચ - ખોરાક પ્રમાણે જુદાં જુદાં પ્રકારની

માંસ ફાડવા
અને ખાવા

વૃક્ષના થડ અને
લાકડાંમાં કાણું પાડવા

ફૂલોનો રસ ચૂસવા

છીછરા પાણી અને
કાદવમાંથી નાનાં
જીવજંતુ શોધવા

બીજ તોડવા અને
વાટવા

ઘણીબધી જાતના ખોરાક
કાપવા અને ખાવા

કામનો મહિનો

પ્રાણીના દાંત

તમે જોયું છે કે પ્રાણીઓને જુદાં-જુદાં પ્રકારના દાંત હોય છે.

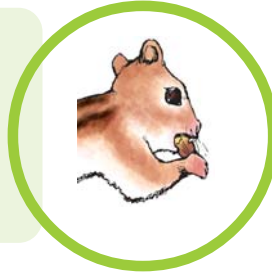
ગાયના આગળના દાંત ઘાસ કાપવા માટે હોય છે. બાજુ પરના દાંત ઘાસ ચાવવા માટે મોટા અને સપાટ હોય છે.

બિલાડીના દાંત માંસ ફાડવા અને કાપવા માટે તીક્ષ્ણ હોય છે.

સાપને વાંકા તીક્ષ્ણ દાંત હોય છે, પરંતુ તે પોતાનો ખોરાક ચાવતા નથી. સાપ પોતાનો ખોરાક આખો જ ગળી જાય છે.

ખિસકોલીના આગળના દાંત જીવનપર્યંત વધ્યા કરે છે. તેમણે તેમના લાંબા કરેલા દાંત વડે વસ્તુઓ કોતરવાની હોય છે.

તમારા પોતાના દાંત વિશે શોધી કાઢો અને લખો :

- તમારી ઉંમર
- તમારા દાંત કેટલા છે ?
- તમારા કોઈ દાંત તૂટી અથવા પડી ગયા છે ? કેટલા ?

- તમને કેટલા નવા દાંત આવ્યા છે ?
- તમારા કેટલા દૂધિયા દાંત પડી ગયા છે, પરંતુ તેની જગ્યાએ નવા દાંત આવ્યા નથી ?

દાંત વિશે વધારે શોધો :

તમારા મિત્રના દાંત જુઓ. શું તે જુદા પ્રકારના દાંત છે ? તમારી નોટબુકમાં એક આગળનો અને એક પાછળનો દાંત દોરો. આ દાંત વચ્ચે તમે કોઈ તફાવત જોઈ શકો છો ?

કલ્પના કરો :

- જો તમારે આગળના દાંત ન હોય (બંને ઉપર અને નીચે) તો તમે જામફળ કેવી રીતે ખાઓ ? અભિનય કરી બતાવો કેવી રીતે ?
- તમારે આગળના દાંત છે, પરંતુ પાછળના એક પણ દાંત નથી. તમને કોઈ રોટલી આપે છે. તે તમે કેવી રીતે ખાશો ? બતાવો.
- તમારા મોંમાં એક પણ દાંત નથી. તમે કેવા પ્રકારની વસ્તુઓ ખાઈ શકશો ?
- તમારે દાંત ન હોય તો કેવા લાગો ? તમારી નોટબુકમાં ચિત્ર દોરો.
- ઘરડાં માણસો પાસેથી જાણો. જેઓને દાંત હોતા નથી, તેઓ કેવા પ્રકારની વસ્તુઓ ખાઈ શકતા નથી ?

તમારા વિસ્તારમાં સામાન્ય રીતે દેખાતા પક્ષીનું ચિત્ર દોરો. તેના શરીરના ભાગોને પણ નિર્દેશ કરો.